

РЕЛИГИОЗНАТА ЛЕКSIKA И ФРАЗЕОЛОГИЯ В ПИСМЕНИТЕ ТЕКСТОВЕ НА ВАСИЛ ЛЕВСКИ¹

Денис Иванов

RELIGIOUS VOCABULARY AND PHRASEOLOGY IN THE LETTERS OF VASIL LEVSKI

Denis Ivanov

Abstract: *The religiosity of Vasil Levski is one of the most debatable topics in Bulgarian historical research. Important for the clarifying of this issue are the religious words and phrases which Vasil Levski used in his letters. In the previous research, these words and phrases have been object of many different interpretations. For some researchers, they have a new non-religious meaning, for other they prove that Levski remains very religious even after his decision to overthrow the monastic race.*

The present work's goal is to interpret the religious vocabulary and phraseology used by Vasil Levski considering all previous achievements and using as much historical data as possible.

Keywords: *Levski, religion, letters, Bible, Mazzini, revolution.*

През последните тридесет години темата за религията в живота и делото на Васил Левски се радва на особено голям изследователски интерес. Като най-важен неин аспект обикновено се посочва въпросът за религиозността на Васил Левски. Интересът към този въпрос всъщност се появява още в първите десетилетия след смъртта на Левски и не изчезва от фокуса на изследователите дори и по време на

марксисткия период на българската историография (Маринов 1898: 52 – 71; Станимиров 1923: 2; Влайков 1937: 78 – 83; Иванчев 1941: 109 – 111; Тумангелов 1956: 21 – 24; Христов 1973: 17 – 24; Панчовски 1977: 75 – 104; Горазд 1987: 27 – 29; Петев 1991: 4 – 6; Петев 1992: 44 – 55; Бакърджиев 1992: 26 – 33; Тахов 1992: 56 – 59; Киров 1992: 6 – 7; Малев 1997: 20 – 25;

¹ Текстът е част от дипломната работа „Религията в живота и делото на Васил Левски“ на Денис Иванов – магистър в програма *Българската история в балкански и европейски контекст* към катедра *История и археология* на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. Научен ръководител е доц. д-р Тодор Радев, а рецензент – доц. д-р Пламен Славов.

Темелски 2006: 85 – 95; Нихотирис 2008: 211 – 217; Благоев 2018: 63 – 86).

Историческите извори, които съдържат пряка или косвена информация за религиозните чувства на Васил Левски, са най-разнообразни. Важно място сред тях заемат писмените текстове на Апостола, най-вече неговото епистолярно наследство. Писмата и другите достигнали до нас документи на Васил Левски съдържат различни черковнославянски думи, библейски цитати и религиозни фрази. По въпроса за тяхната интерпретация са изказани много различни мнения. Маргарита Симеонова лансира тезата, че черковнославянската лексика, която Васил Левски използва в своите писмени текстове, е преосмислена съобразно обществено-политическите понятия и е придобила ново, актуално значение, като съществено е изгубила своя религиозен характер. Като примери в това отношение изследователката посочва думи като: „праведно“, „възкресение“, „душеспасение“, „изповядват“, „благословение“ и др. (Симеонова 2002а: 124 – 125).

Съдържанието на писмените текстове, в които Васил Левски използва тези черковнославянски думи, наистина подкрепя мнението на Симеонова. Думата „праведно“ е използвана в неговото писмо до Панайот Хитов от 29 април 1871 г. в следния контекст: „Чисто народният чилиак бори се до което вече време да избави своя си народ по-напред, па тогава нека гледа и на други. Ако той не случи, то трябва да умре в народната си свобода. Тук е праведното разсъждение“. Глаголната форма „изповядват“ е използвана от Васил Левски в неговото писмо до Любен Каравелов от 25 юли 1872 г., в което той заявява: „Ръката си подаваме всекиму, който желае да пролива кръв с нас заедно за живот и свобода човеческа... Следователно тук думата ни е за нашите братия сърби, които така също изповядват: Свобода или смърт“. Думата „душеспасение“ е използвана от Апостола в писмо до частния

революционен комитет в Орхание (дн. Ботевград) от 29 януари 1872 г. В него той изтъква: „Чисто народният българин, който е разбрал и вижда мъките и неволите на милия ни народ, който е усетил вече в сърцето си всекидневните горещи и кървави сълзи на нашите обезчестени майки, братя и сестри!!! от тиранина, то за него няма страх, няма и извинения никакви, а смъртта му е само утеха и душеспасение“. (ДТС ВЛ: 81, 106 141 – 142; ВЛДН: 119, 147, 193; ВЛД II: 58, 76, 123).

Васил Левски придава ново значение и на символната дума „олтар“. В своето писмо до частния революционния комитет в Сливен от 4 април 1872 г. той пише: „Пращаме ви печатни разписки 94 листа... Ще ги давате според чорбаджийските печатни писма и [в] секиму, който желае от [в]се сърце да се жертвува пред олтаря на народния жертвеник“. В своето писмо до чорбаджията Ганчо Мильов от 10 май 1871 г. Левски заявява следното: „Решили сме вече... и ще принесем веднъж за всякога жертвата на народния ни жертвеник пред олтаря на Чистата свобода“ (ДТС ВЛ: 36, 115; ВЛДН: 89, 163; ВЛД II: 39, 89).

Типични за писмените текстове на Васил Левски са и прилагателните имена „свети“, „свята“ и „свято“. Прилагателното име „свята“ е използвано от Левски в неговото писмо до Орханийския революционен комитет от 29 януари 1872 г. Там той заявява: „Ний насърчаваме всички чле[нове] и съучас[т]ници в народната ни свята работа да бъдат верни и постоянни...“. Прилагателното име „свято“ е включено и в писмото до хаджи Костаки Костов от края на януари – началото на февруари 1872 г., в което Левски заявява: „Казват всички членове за вас, г-н Костаке, че ако съучаствате и вие в това свято дело, то всичко щяло да върви по по-добре“. Същото прилагателно име е използвано от Апостола и в споменатото писмо до Ганчо Мильов от 10 май 1871 г. Там той пише: „Чорбаджиите и те ако са хора и приемат на драго сърце

това св[ято] дело! Ние ще им кажем по кой път трябва да вървят...“ (ДТС ВЛ: 34, 49, 105; ВЛДН: 88, 147, 151; ВЛД II: 38, 75 – 76). Тези и много други примери показват, че в езика на Васил Левски прилагателното име „свети“ и неговите производни също са придобили ново значение, съобразено с общественно-политическите понятия.

Същото мнение М. Симеонова изказва и по въпроса за различните библейски и евангелски фрази, които Васил Левски употребява в своите писмени текстове. Според нея те също са загубили своето религиозно съдържание и са се превърнали в доктрина на революцията (Симеонова 2002б: 268 – 272). И в този случай тезата на Симеонова звучи напълно приемливо. В писмо до карловския чорбаджия Петко Васил Левски заявява: „Късо е времето за второ пришествие на Българско, дето козите и овцете ще се делят“ (ДТС ВЛ: 48; ВЛДН: 131; ВЛД II: 110). Срв.: „И ще се съберат пред него всичките народи; и ще ги отлъчи един от други, както овчарят отлъчва овцете от козите“ (Светото Евангелие от Матей 25:32). В същото писмо Левски прави още една алюзия с библейския текст: „Коего правя към Вас от голямо човеколюбие и според думите на Иисуса Христа, който казва „Всякому духу не веруйте, но изпитуйте“ (ДТС ВЛ: 48; ВЛДН: 131; ВЛД: 110). Срв.: „Възлюбени, не вярвайте на всеки дух, но изпитвайте духовете дали са от Бога, защото много лъжепророци излязоха по света“ (Първо Съборно Послание Йоаново 4:1).

В споменатото писмо до Орханийския комитет от 29 януари 1872 г. Васил Левски заявява: „Пишете ни, че сте като оногоз, дето е заровил талантът и нататък пак давате ни надежда. Вижте следоущето от нас и дано не бъде вече като оногоз, дето е заровил талантът, но хора!“ (ДТС ВЛ: 104 – 105; ВЛДН: 146; ВЛД II: 76). В този случай Левски прави сравнение с библейската притча за талантите, чиято поука е, че който притежава богатство,

не трябва да го пази за себе си, а да го раздава на другите (Светото Евангелие от Матей 25:14 – 30). В същото писмо Левски пише и следното: „Ще каже някой си, ами ако умра? То ние му казваме, че неговото име навек остава живо, а заслугата му ще се предава на деца, унуки и пр. Следователно, [за] да се спечели този свети дар и от Бога венецът, трябва по-напред да се жертва [в]сичко, па и себе си“ (ДТС ВЛ: 106; ВЛДН: 146; ВЛД II: 76). Срв.: „Който даде себе си за нашите грехове, за да ни избави от настоящия нечист свят според волята на нашия Бог и Отец. Коумто да бъде славата до вечни векове“ (Посланието на апостола Павла към Галатяните 1:4 – 5).

В споменатото писмо до Ганчо Мильов от 10 май 1871 г. Левски пише: „И в Евангелието нали се казва: човече! трябва да работиш за народа си до смърт и всичко да жертвуваш за него. Там съм и аз! Ако ти умреш, нали и аз за тебе се разпнах!“ (ДТС ВЛ: 34; ВЛДН: 86; ВЛД II: 38). Срв.: „Защото аз чрез закона умрях спрямо закона, за да живея за Бога. Съразпнах се с Христа, и сега вече, не аз живея, но Христос живее в мене; а животът, който сега живея в тялото, живея го с вярата, която е в Божия Син, който ме възлюби и предаде Себе Си за мене“ (Посланието на апостола Павла към Галатяните 2:19 – 20). В същото писмо Левски заявява и следното: „Не щат ли ни забележат в историята, която ний възкресяваме и ѝ даваме нов век!?... Не щат ли ни поменуват по всички черкви в Българско, докато трае името българин!?...“ (ДТС ВЛ: 33; ВЛДН: 88; ВЛД II: 38). Срв.: „Ще направя името ти паметно през всичките поколения, затова племената ще те възхваляват за вечни векове“ (Псалми 45: 17).

В писмо до карловските чорбаджии Иван, Петър и Христо Фурнаджиеви от 10 май 1871 г. Левски пише: „Защото един чисто народен юнак сто чорбаджии не могат да го откупят; пък ний дадохме и даваме такъвиз жертви йоще за чорбаджийски кеф! И

пак се не съ[в]зимате, но йоще гледате на тях хладнокръвно и наричате ги чапкъни?... Пък гледай чудо! От казаните Ви чапкъни колкото мрат, по-много стават, отколкото страдат – по-много се разпалят, и [в]зели са се за други ум, на!... Както виждате повече щат мрат, но и работата щат свършат!“ (ДТС ВЛ: 39; ВЛДН: 94; ВЛД II: 42). Срв.: „Затова само от един човек, и той замъртвял, се народи множество колкото небесните звезди и като крайморския пясък, който не може да се изброи“ (Посланието към Евреите 11:12). В писмото си до Филип Тотьо от 1 март 1871 г. Левски декларира: „Аз съм се обещал на Отечеството си жертва за освобождението му, а не да бъда кой знае какъв“ (ДТС ВЛ: 19 – 20; ВЛДН: 75; ВЛД II: 31). Срв.: „Нека държим непоколебимо надеждата, която изповядваме, защото е верен Оня, Който се е обещал; А вярата е давана твърда увереност в ония неща, за които се надяваме – убеждения за неща, които не се виждат“ (Посланието към Евреите 10:23, 11:1).

Доста алюзии с библейските текстове се откриват в т.нар. „Позив на Привременното българско правителство“ от 10 март 1871 г., написан от Васил Левски и предназначен за богатите българи. Този документ повелява: „[В]секи юнак има своето предначертание в главата си. А народният комитет и Привременното българско правителство ще да предварят [в]сяко зло и ще да награждават [в]сяко добро. На нашето чело е написано: „Чиста свобода или юнашка смърт“ (ДТС ВЛ: 479; ВЛДН: 77; ВЛД II: 32). Срв.: „Понеже оня, който не е против нас, е откъм нас“ (Светото Евангелие от Марка 9:40); „Който не е с мен, той е против мен; и който не събира заедно с мен той разпилява“ (Светото Евангелие от Лука 9:50); „Защото, който не е против вас, откъм вас е“ (Светото Евангелие от Лука 11:23).

На друго място в същия документ Левски заявява следното: „Който е българин,

когото е българка родила и който не иска да бъде турски роб, той трябва да жертвува [в] сичко, за да може после да придобие много. „Да продадеме имането си, да заложиме жените си и децата си и да откупиме отечеството си“ рекъл Минин“ (ДТС ВЛ: 478; ВЛДН: 77; ВЛД II: 32). Съставителите на сборника *Васил Левски. Документално наследство* смятат, че Левски цитира думите на руския национален герой Кузма Минин (ВЛДН: 78). Маргарита Симеонова обаче открива аналог с думите, които св. Мина казва на Ермоген: „Не се съмнявай в Божията милост, Бог е добър и милосърден и няма да отхвърли идващия при него. Той ще впише името ти в името на живота, и ти ще го прославяш чрез свято мъченичество. Защото този, който иска да спаси живота си, ще го загуби, но този, който загуби живота си заради мен и Светото писание, ще го спаси. Твоят път, който е предприет за гибел на мнозина, ще стане за тебе път на безсмъртна слава и чест“ (Симеонова 2002: 269).

В същият документ Левски пише и следното: „Ако дадете доброволно, щото сте длъжни да дадете, то ще бъдете честити и заедно с вашето домочадие, под нашата защита чак до онзи ден...“ (ДТС ВЛ: 479; ВЛДН: 77; ВЛД II: 32). В библейските текстове под словосъчетанието „онзи ден“ се означава денят на Страшния съд. Срв.: „В онзи ден мнозина ще ми рекът: Господи! Господи! Не в Твоето ли име пророкувахме, не в Твоето ли име бесове изгонвахме, и не в Твоето ли име направихме много велики дела?“ (Светото Евангелие от Матей 7:22); „И в онзи ден няма да Ме питате за нищо. Истината, истината ви казвам, ако поискате нещо от Отца, Той ще ви го даде в Мое име; В оня ден ще искате в Мое име; и не ви казвам, че Аз ще поискам от Отца за вас“ (Светото Евангелие от Йоана 16:23, 26).

Към тези примери могат да се добавят и още няколко. В своето писмо до Анастас Попхинов от 25 август 1872 г. Васил Левски

заявява: „Аз съм посветил себе си на отечеството... да му служа до смърт и да работя по народната воля, а не да бъда кой знае какъв“ (ДТС ВЛ: 161; ВЛДН: 213; ВЛД II: 137). С подобен смисъл са и думите, които Левски изрича по време на съдебно-следствения разпит в София на 5 януари 1873 г. „Занятието ми е е да облекчавам положението на българите и обикалях, за да им давам упование“. (ВЛН-СТС: 186). Срв.: „Син Човешки не дойде, за да Му служат, но да послужи и да даде душата Си откуп за мнозина“ (Светото Евангелие от Матей 20:28).

Друг пример за новото и различно значение, което Васил Левски придава на библейските и евангелските текстове, е едно негово писмо от 17 юли 1872 г. до неизвестен адресат. В него той заявява: „От днес вие постъпвате в животния, истинския и правия път за живота на човека, по думите на Исуса Христа, от днеска захващате християнския път, защото оставяте всичко и вземате кръста си, т.е. или сте истински християни, както ни казва вярата, или смърт“ (Тахов 1992: 57; ВЛД II: 120). Срв.: „Ако дойде някой при Мене, и не намрази баща си и майка си, жена си, чадата си, братята си и сестрите си, а още и собствения си живот, не може да бъде Мой ученик. Който не носи своя кръст и не върви след Мене, не може да бъде Мой ученик“. (Светото Евангелие от Лука 14:26 – 27); „Аз съм пътят, и истината, и животът; никой не дохожда при Отца, освен чрез Мене“ (Светото Евангелие от Йоана 14:6).

Тъй като това писмо е известно само в препис, направен от д-р Васил Берон, Крумка Шарова подчертава, че „авторството на Левски не може да се докаже със сигурност“ (ВЛД II: 261). Това мнение не е лишено от основание. Има случаи, в които мемоаристи

като Захарий Стоянов и Стоян Заимов публикуват документи с доста съмнително съдържание, чиито оригинали така и не се появяват². Подобна практика обаче не е характерна за д-р Васил Берон. За разлика от мемоаристите, той е учен и проявява изключително професионално отношение към документите. Остава обаче възможността писмото да е фалшификат, изготвен от трето лице, а д-р Васил Берон да го е публикувал, без да е установил това. За да проверим тази възможност, трябва да обърнем внимание на стила и съдържанието на документа. Според преценката на Крумка Шарова стилът на писмото се различава от този на другите инструктивни писма на Левски до комитетите в България. Аргумент в полза на авторството на Левски обаче са евангелските фрази. Чрез тях това писмо се доближава до примерите, които посочихме по-горе. Тази прилика не е отбелязана от Крумка Шарова. Но въпреки това тя също смята, че съдържанието на писмото дава основание да се предположи, че то е съставено от Левски (ВЛД II: 261 – 262).

Васил Левски не е единственият български възрожденец, който преосмисля и придава ново значение на религиозната лексика и фразеология. Изследователите отбелязват, че това е характерно и за Петко Р. Славейков, Любен Каравелов и Христо Ботев (Попов 1983: 33 – 50; Попова 1962: 413 – 414, 418 – 419; Попова 1967: 310 – 312, 323 – 326; Генадиева-Мутафчиева 1962: 448 – 451). Използването на религиозни фрази с пропагандно-агитационни цели е характерно и за писмените текстове на Иван Касабов. Добър пример в това отношение е неговата прокламация „Към българския народ“. Част от текста на този документ гласи: „Българине! [В]сичко онова, което беше най-свято,

² Добър пример в това отношение е едно писмо на Христо Ботев до Киро Тулешков, известно само в препис на Захарий Стоянов. От него произхожда известното твърдение, че през зимата на 1868 г. Васил Левски и Христо Ботев са живели заедно в една вятърна мелница край Букурещ – **Стоянов, З.** Христо Ботйов (опит за биография), Русе, Печатница „Н. Л. Каравелова и С-ие“, 1888, 139 – 140.

най-мило и драго на твоя злощастен род, днес е съвършено осквернено, потъпкано, поразено. Твоята свята вяра страда... Станете, братя Българи! Хванете кой ножове, сопи и отмъстете си и избавете се от срамното робство... Всевишний Бог, отмъстител на потъпканите народи ще отмъсти и Вас... Вярата спасява душата, а държавата не е заведение, в което да се приготвя душевно спасение, но е заведение, в което се обезбедява (т.е. осигурява) и утвърждава политическото и гражданско право на всеки гражданин... А ти пък Християнска Европо! Допусни да се освободим ний, по много от тебе не искаме, бъди праведна и човечна... Братя българи! Дързоствено прочее скочете всички на оръжие против вашите столетни огнетители... На решителният и Бог помага, а щастливата бъдущност ще ви задоволи за [в]сички мъки и жертви, които сега последният път ще принесете пред жертвеника на отечеството и златната свобода!!!“ (Касабов 1905: 127 – 129).

Тази прокламация е напечатана на български и на турски език и разпространявана от Васил Левски по време на неговата втора обиколка из българските земи през 1869 г. За това свидетелстват както спомените на Иван Касабов³, така и едно писмо на Христо Георгиев до Найдено Геров от 11 март 1870 г.⁴ Възможно е този текст на Касабов да е първоизточникът, от който Левски е почерпил идеята за преосмислянето и актуализирането на религиозната лексика и фразеология.

³ Иван Касабов твърди, че през месец март 1869 г. при него отиват „някои млади разпалени българи“, които го уверяват, че напролет в България ще се вдигне голямо въстание. „Аз тогава намислих – продължава мемоаристът – да им съставя една прокламация, подпечатана с печата на Привременното българско правителство в Балкана. Писах я, печатах я, и с прилагането на печата на Привременното българско правителство им я дадох, да я занесат тайно в България и я раздадат предварително на комитетите, за да я разпространят“ – **Касабов, И.** Моите спомени от Възраждането на България с революционни идеи, София: Печатница на П. М. Бъзайтов, 1905, 126 – 127.

⁴ В това писмо четем следното: „Райнов (Теофан Райнов – б. а.) и Касабов миналата година типариха прокламациите, писани на турски и български и които ги бяха дали на Дякона да ги раздава...“ – Из архива на Найдено Геров, т. I, София: Издателство на БАН, 1911, 305.

В писмените текстове на Васил Левски се среща и една друга група религиозни фрази. В своето писмо до Филип Тотю от 18 април 1871 г. Левски използва фразата „дай Боже“. Същата фраза откриваме и в неговите писма до Панайот Хитов от 10 май 1871 г., до Райчо Попхристов от 20 юни 1871 г. и до Христо Иванов Големия от 4 август 1872 г. (ДТС ВЛ: 26, 52, 58, 149; Бурмов 1938: 10 – 11; ВЛДН: 81, 92, 102 – 103, 206; ВЛД II: 34, 37, 45, 132). В своето писмо до Данаил Хр. Попов от 11 април 1871 г. Левски използва фразата „не дай Боже“. Същата фраза откриваме и на една от страниците на неговия личен бележник (ДТС ВЛ: 24; ВЛДН: 80; ВЛД II: 33; ЛБВЛ: 51).

В своето писмо до Панайот Хитов, датирано към февруари – май 1868 г., Левски употребява фразата „ако рече Бог“. В писмото на Апостола до Филип Тотю от 18 април 1871 г. е включен изразът „Бог нека е напред“. Същият израз откриваме и в споменатото писмо на Апостола до неизвестен адресат от 17 юли 1872 г. В писмо до частния революционен комитет в Сливен от 4 април 1872 г. Левски използва фразата „Бог да го прости“ (ДТС ВЛ: 7, 25, 116; ВЛД: 60, 81, 163; ВЛД II: 23, 34, 90, 120; Тахов 1992: 58). В писмо до Филип Тотю от 1 март 1871 г. той използва фразата „с Божия воля“. Същия израз откриваме в т.нар. „писмо-дописка“ на Васил Левски до Любен Каравелов от януари 1871 г., известно обаче само в препис, направен от родствениците на Апостола – Христо Загорски и Васил Плат-

наров на 15 април 1884 г. (ДТС ВЛ: 18, 210; ВЛДН: 74, 67; ВЛД II: 27, 30)

„Писмото-дописка“ на Васил Левски до Любен Каравелов съдържа и фразата „надеждата ни е на Правосъдния и на нашите мишци“ (ДТС ВЛ: 211; ВЛДН: 68; ВЛД II: 27). Същата фраза, но в малко променен вид се открива и в една дописка със заглавие „д. Л. От балканските села, 28 януари“, публикувана в редактирания от Любен Каравелов вестник „Свобода“ през 1871 г. Срв.: „ние се отдаваме само на Бога и надяваме се на своята собствена мишница“ (Свобода, бр. 7, 13 февруари 1871 г., 54). Тази дописка се приписва на Васил Левски (Каракостов 1941: 149; ВЛДН: 68; ВЛД II: 27). Основание за това дава редакционната бележка на Каравелов, в която четем следното: „Тая дописка, – която по неизвестни нам причини стигнала до нас твърде късно, – е писана от едно такова лице, към което ние имаме пълно доверие: испърво ние познаваме това лице като човек, честен, родолюбив и деятелен; а второ той в продължение на две-три години е обиколил цяла България и имал е време да узнае народът и неговия дух, следователно ние се радваме, че можем да украсим вестника си с неговата дописка“ (Свобода, бр. 7, 13 февруари 1871 г., 53).

Повечето изследователи считат, че дописката от 28 януари е преработен от Любен Каравелов вариант на „писмото-дописка“, известно в препис на Загорски и Платнаров (ВЛДН: 68; ВЛД II: 202). Иван Стоянов обаче доста аргументирано оспорва автентичността на последния документ. Според него той е дело на двамата родственици на Левски, като за основа е взета дописката от Каравеловия вестник. Същият изследовател смята и че по стил, език, правопис и др. дописката от 28 януари „принадлежи изцяло на Любен Каравелов“ (Стойанов 2012: 52 – 64). Тези въпроси не са обект на настоящото изследване и е излишно да навлизаме в повече подробности. Необходимо беше обаче да уточним, че автор-

ството на тези два документа е под въпрос и използването на каквито и да е фрази от тях не трябва да става без известни уговорки.

Множество религиозни фрази се откриват и в споменатите писма на Левски до чорбаджиите от 1871 г. Ето няколко примера: „от нашите общи и най-святи работи за човека, както го е създала природата, чак до смъртта да му бъде едничка грижа, има и Благословието от Бога да бъде Господар с всичките си права“; „ще извадим народа с Благословието Божие от ада, в рай“ „всички Народи казвам ще живеят равноправно с Българина под едни чисти святи закони, както е дадено за човека да живее от Бога“, „ще бъдете отговорни и пред народа, и пред Бога“ (ДТС ВЛ: 32 – 34, 37 – 38, 44 – 46; ВЛДН: 85 – 86, 88 – 89, 93 – 94; ВЛД II: 38 – 41).

Църковните историци и публицисти тълкуват тези фрази като доказателство за религиозността на Васил Левски (Влайков 1937: 82; Тумангелов 1956: 23; Петев 1992: 48 – 49; Тахов 1992: 59; Михайлов 2001: 21; Благоев 2011: 127). Подобен анализ обаче е твърде безкритичен. Николай Генчев е на мнение, че Левски използва „страха от Бога“ в името на революцията (Генчев 1973: 115; Генчев 1987: 95 – 96). Други изследователи считат, че в част от тези фрази се открива влиянието на италианския републиканец Джузепе Мацини и неговия девиз „Бог и народ“. (Гандев 1946: 93 – 96; Василев 2008: 270 – 271; Радев 2018: 94 – 98).

Последната теза среща доста остра критика по време на марксисткия период на българската историография (Димитров 1948: 117 – 118; Кондарев 1946: 780; Кондарев 1948: 386; Шелудко 1948: 489 – 490). Начинът, по който изследователите марксистки тълкуват принципа „Бог и народ“, обаче е по същество неправилен. Според този принцип Бог възлага на всеки народ особена историческа мисия, изпълнението на която се явява неговият принос за развитието на човечеството

(Гандев 1946: 25 – 26; Милза 2007: 703). Това разбиране обаче няма нищо общо с църковната религиозност. В една своя мисъл Джузепе Мацини заявява: „Богът на християните не е моят бог, той е бог от детинската фаза на човешкото битие. Моят бог няма почти нищо общо с бога на християнската догма, но все пак аз съм дълбоко религиозен, преди всичко с цялото си сърце, в гласа на моята съвест, а след това в разума и мислите си...“ (Стоянов, Чаушева 2011: 41).

За да разберем дали в споменатите фрази на Васил Левски наистина се открива мацинисткият принцип „Бог и народ“, трябва първо да отговорим на въпроса дали и доколко Левски е познавал този принцип. Изследователите смятат, че първоизточникът, от който Левски се запознава с мацинизма, е Иван Касабов и редактираният от него вестник *Народност* (Гандев 1946: 50; Стоянов 2012: 51; Радев 2018: 91). На 11 октомври 1868 г. във в. *Народност* са публикувани „Писмото на Мацини към поляците“ от 1 юли 1868 г. и неговата прокламация „Към източните народи“ с подзаглавие „Бог и народ“, подписана от името на Централния комитет на демократическата конфедерация на Изток. Тези документи са приложени към уводната статия, в която Касабов определя Мацини като „голям демократ, най-искрен приятел на народа и на светлината“ (Народност, бр. 42, 11 октомври 1868 г., 166 – 167).

Според преценката на Кети Мирчева първият публикуван на български език текст на Мацини, в който неговият девиз „Бог и народ“ е отразен по-широко, се появява чак през 1874 г. (Мирчева 2006: 269 – 270). Става дума за една статия на Мацини за Френската революция (1789 г.), публикувана в редактирания от Марко Балабанов вестник *Век*. В нея Мацини заявява: „Животът не ни принадлежи; той принадлежи на Бога; затова той има една цел и един закон...“ (Век, бр. 17, 4 май 1874 г.). Публикациите във в. *Народност*,

които между другото са публикувани и във в. *Дунавска зора*, обаче също са дали своя принос в това отношение. В своето писмо до поляците Мацини се опитва да ги убеди, че техният народ е призван от Бога да оглави борбата на славянския свят срещу Османската империя и руския царизъм. Той ги призовава да бъдат републиканци и да издигнат знамето „Бог и Свобода“ за всички славянски народи (Народност, бр. 42, 11 октомври 1868 г., 166 – 167; Дунавска зора, бр. 47, 17 октомври 1868 г., 177 – 178). В същия дух е и възванието към източните народи. В него Мацини изтъква, че Изтокът е родина на светлината и просветата, но деспотизмът и дипломацията са го разединили и превърнали в пустиня. Затова той заклева източните народи в името на Бога да забравят всички разпри помежду си и да се обединят, защото тяхното спасение е в тях самите (Народност, бр. 42, 11 октомври 1868 г., 167; Дунавска зора, бр. 47, 17 октомври 1868 г., 177). Влияние върху Левски може да са оказали и някои други статии, публикувани във в. *Народност*. В уводната статия от 3 февруари 1868 г. Иван Касабов застъпва идеята за самостоятелността на българското националноосвободително движение, която, както е добре известно, става един от основните принципи на Левски. Като пример той посочва Сърбия, Гърция и Румъния, които сами отвоюват тази „от Бога дадена им правда“, т.е. свободата (Народност, бр. 17, 3 февруари 1868 г., 65).

При положение че Васил Левски е имал възможността поне частично да се запознае с мацинисткия принцип „Бог и народ“, остава да сравним споменатите негови фрази с някои от мацинистките прозрения. Според Мацини „най-великото, най-святото, което Божеството е дало на човечество, е стремлението към свободата; да се бори за нея, значи да осъществи в живота волята на Божеството и да следва нравствения закон“ (Нурижан 1942: 29). Тази мисъл е сходна с убеждението на Левски, че

едничката грижа на човека, която има и Божието благословение, е да бъде „господар с всичките си права“. Но както вече споменахме, „Божеството“ според Мацини не е „християнският Бог“. Засега нямаме основание да смятаме, че отношението на Левски към християнската религия е било същото като това на Джузепе Мацини. Част от написаната лично от Левски „Народна клетва“, полагана от новопосветените комитетски дейци, гласи: „Заклевам се в Евангелието, в честта си, и в Отецеството си, пред Бога и пред чес[т]ното събрание...“ (ДТС ВЛ: 212; ВЛДН: 227; ВЛД II: 149).

По съдържание „Народната клетва“ е доста сходна с клетвата, полагана от дейците на Тайния централен български комитет (ТЦБК). Срв.: „Заклевам се в честта си, пред Бога и пред това честно събрание...“ (Народност, бр. 11, 23 декември 1867 г., 41). В клетвата на ТЦБК липсва условието революционните дейци да се кълнат „в Евангелието“. Такова условие обаче се открива в един друг по-ранен документ, който със сигурност също е бил известен на Левски. Става дума за т.нар. „Смъртна клетва“, приложена към изготвения от Георги С. Раковски „Привременен закон за народните горски чети“. Част от текста на тази клетва гласи: „Заклевам се днес пред Бога на честний кръст и на свящото Благовестуване (т.е. евангелие)...“ (АР I: 432). За значението, което Левски е придавал на клетвата в Евангелието, свидетелства и неговото последното писмо до Централния революционен комитет в Ловеч от 12 декември 1872 г., в което той заявява: „Който не изпълнява клетвата, в която се е клел пред Евангелието т.е. във вярата си и в честта си, той е най-ниският и гнусавият човек на света!“ (ДТС ВЛ: 202; ВЛДН: 243; ВЛД II: 156).

Това, разбира се, не означава, че тезата за влиянието на Мацини в споменатите фрази на Левски трябва напълно да се отхвърли. Мацинисткото влияние е очевидно. От само-

то съдържание на фразите обаче става ясно, че Левски не просто е заимствал идеята на Мацини за Божието предопределение в съдбата на нациите, а я е осмислил и доразвил на местна основа. Не трябва да забравяме, че враговете, срещу които воюват Мацини и Левски, са различни. В своята борба за независимостта и обединението на Италия Джузепе Мацини се изправя не само срещу австрийската власт, но и срещу римския папа (Милза 2007: 715 – 720). Това може би е причината за неговите антихристиянски чувства. При Васил Левски ситуацията е по-различна. Българската православна църква не е негов враг, а съюзник. Позовавайки се на различни свидетелства, Л. Колев посочва имената на 122-ма сподвижници на Левски, които принадлежат към духовното съсловие (Колев 1978: 159 – 423). За отбелязване е и фактът, че проектоуставът на БРЦК, известен с името „Нареда на работниците за освобождението на българския народ“, предвижда в състава на централния и частните комитети да има и по „един поп“ (ДТС ВЛ: 221; ВЛДН: 111; ВЛД II: 51).

Накрая ще обърнем внимание и на „целувките“, с които Васил Левски завършва някои от своите писма. Ето няколко примера: „Поздравявам ви и ви целувам отделно от другите“; „Приемете братското ми поздравление и ви целувам искрено“; „Приемете поздравлението ми всички, като ви целувам братски“; „Братски ви целувам всички членове там в При[временно] пра[вителство] в Бъл[гарско], особ[е]но и в къщата ви, на г-жа Екатерина и пр.“; „Приемете сърдечно целувката ми“; „Целувам ви братски“ (ДТС ВЛ: 16, 21, 24, 71, 85, 128; ВЛДН: 71, 75, 80, 106, 122, 189; ВЛД II: 29, 31, 33, 48, 63, 113). С израза „Целувам ви братски“ завършва и едно писмо до Левски, изпратено от Георги Живков на 28 октомври 1871 г. (ВЛДН: 64).

Румен Василев свързва „целувките“ на Васил Левски с принципите на масонството.

Според неговото разбиране Левски е масон и „целува“ само най-доверените си хора, които също са масони (Василев 2008: 204). Младен Стоянов коментира това твърдение по следния начин: „Вероятността чрез „целувките“ си Левски да е делегал съзаклятниците на „близки“, „по-близки“ и „най-близки“, както и на „посветени“ и „профани“, просто не съществува. Първо, защото към едно и също лице той веднъж изпраца своите и на комитетските дейци целувки, а друг път не. Или пък „целува“ от свое име всички сподвижници и техните близки, които не са такива, и най-важното, при масоните целуването е уста в уста, нещо, което нито революционните дейтели, нито Апостола са правили“. Според него Левски е взел побратимяващия ритуал на целувката не от масоните, а от Новия завет (Стоянов 2008: 198). Срв.: „Поздравяват ви всички братя. Поздравете се един друг със света целувка“ (Първо послание на апостол Павла към Коринтяните 16:20); „Поздравете се един друг със света целувка“ (Второ послание на апостол Павла към Коринтяните 13:12); „Поздравете всички братя със света целувка“ (Първо послание на апостол Павла към Солунците 5:26). Тезата на Младен Стоянов не може да се докаже със сигурност, но тя определено звучи много по-убедително от тази на Румен Василев.

От всичко изложено дотук можем да направим извода, че религиозната лексика и фразеология, която Васил Левски използва в своите писмени текстове в контекст, различен от евангелския, се вписва в неговите революционно-конспиративни методи и в реторическата му стратегия за убеждаване. Както стана ясно, тази практика е характерна не само за Левски, но и за редица други революционни и обществени дейци от втората половина на XIX в. Васил Левски обаче е един от малцината възрожденци, които никога не се изказват против Църквата и дори я превръщат в свой съюзник. Това показва, че макар

и да придава ново значение на религиозните и библейските фрази, повлиян в известна степен от прозренията на Джузепе Мацини, Левски не е антиклерикал или атеист, а продължава да черпи от въздействената сила на християнското слово дори и след като решава да изостави своята духовна служба.

Използвана литература (References):

- Бакърджиев 1992:** Владимир Бакърджиев. Йеродякон Игнатий (Васил Левски). Някои канонически аспекти на положението му в църквата. – В: *Троянският манастир в национално-освободителното движение*. София, 1992, 26 – 33. [Vladimir Bakardzhiev. Yerodyakon Ignatiy (Vasil Levski). Nyakoi kanonicheski aspekti na polozhenieto mu v tsarkvata. – V: *Troyanskiyat manastir v natsionalnoosvoboditelnoto dvizhenie*. Sofia, 1992, 26 – 33.]
- Благоев 2011:** Горан Благоев. *Истории за плач и надежда*. София: Сиела, 2011. [Goran Blagoev. *Istorii za plach i nadezhda*. Sofia: Siela, 2011.]
- Благоев 2018:** Горан Благоев. Левски, клирът и християнството – възможният дискурс. – В: *Васил Левски. Из кривините на литературната иконография*. София: Аз-Буки, 2018, 63 – 86. [Goran Blagoev. Levski, klirat i hristiyanstvoto – vazmozhniyat diskurs. – V: *Vasil Levski. Iz krivinite na literaturnata ikonografia*. Sofia: Az-Buki, 2018, 63 – 86.]
- Бурмов 1938:** Александър Бурмов. *Поправки и добавки към издадените от Д. Т. Страшимиров документи за Васил Левски*. София: Художник, 1938. [Alexandar Burmov. *Popravki i dobavki kam izdadenite ot D. T. Strashimirov dokumenti za Vasil Levski*. Sofia: Hudozhnik, 1938.]
- Василев 2008:** Румен Василев. *Масонската ложа и братството на Левски*. Zenit,

2008. [Rumen Vasilev. *Masonskata lozha i bratstvoto na Levski*. Zenit, 2008.]
- Влайков 1937:** Тодор Влайков. Дяконството на Левски. – В: *Възпоменателна книга Васил Левски 1837–1873*, Пловдив, 1937, 78 – 83. [Todor Vlaikov. Dyakonstvoto na Levski. – *Vazpomematelna kniga Vasil Levski 1837 – 1873*. Plovdiv, 1937, 78 – 83.]
- Гандев 1946:** Христо Гандев. *Васил Левски. Политически идеи и революционна дейност*. Нива, 1946. [Hristo Gandev. *Vasil Levski. Politicheski idei i revolyucionna deynost*. Niva, 1946.]
- Генадиева-Мутафчиева 1962:** Зара Генадиева-Мутафчиева. Фразеологията на Ботевата сатира. – В: *Език и стил на българските писатели*. София, 1962, 441 – 465. [Zara Genadieva-Mutafchieva. Fraseologiyata na Botevata satira. – V: *Ezik i stil na balgarskite pisатели*. Sofia, 1962, 441 – 465.]
- Генчев 1973:** Николай Генчев. *Левски, революцията и бъдещия свят*. София: Издателство на ОФ, 1973. [Nikolay Genchev. *Levski, revolyuciata i badeshtiyat svyat*. Sofia: Izdatelstvo na OF, 1973.]
- Генчев 1987:** Николай Генчев. *Васил Левски*. София: Военно издателство, 1987. [Nikolay Genchev. *Vasil Levski*. Sofia: Voenno izdatelstvo, 1987.]
- Горазд 1987:** Архимандрит Горазд. Книжовникът Игнатий Рилски и юношеството на Левски. – В: *Родопи*, 1987, 12, 27 – 29. [Arhimandrit Gorazd. Knizhovnikat Ignatiy Rilski i yunushestvoto na Levski. – V: *Rodopi*, 1987, 12, 27 – 29.]
- Димитров 1948:** Михаил Димитров. Васил Левски в осветление на най-новата ни историческа литература. – *Исторически преглед*, 1947 – 1948, 1, 99 – 118. [Mihail Dimitrov. *Vasil Levski v osvetlenie na nai-novata ni istoricheska literature*. – *Istoricheski preglad*, 1947 – 1948, 1, 99 – 118.]
- Istoricheski preglad*, 1947 – 1948, 1, 99 – 118.]
- Иванчев 1941:** Христо Иванчев. Вярата на Левски. – *Църковен вестник*, 1941, 10, 109 – 111. [Hristo Ivanchev. Vyarata na Levski. – *Tsarkoven vestnik*, 1941, 10, 109 – 111.]
- Каракостов 1941:** Стефан Каракостов. *Васил Левски. Писма, статии, песни*. София: Нов свят, 1941. [Stefan Karakostov. *Vasil Levski. Pisma, statii, pesni*. Sofia: Nov svyat, 1941.]
- Касабов 1905:** Иван Касабов. *Моите спомени от възраждането на България с революционни идеи*. София, 1905. [Ivan Kasabov. *Moite spomeni ot vazrazhdaneto na Bulgaria s revolyucionni idei*. Sofia, 1905.]
- Киров 1992:** Димитър Киров. Щрихи от духовния образ на йеродякон Игнатий. – *Читалище*, 1992, 7, 6 – 7. [Dimitar Kirov. Shtrihii ot duhovnia obraz na yerodyakon Ignatii. – *Chitalishe*, 1992, 7, 6 – 7.]
- Колев 1978:** Людмил Колев. Духовници – участници в национално-освободителните борби на нашия народ. – В: *Църковноисторически и архивен институт. Известия*. София, 1978, 1, 159 – 423. [Lyudmil Kolev. Duhovnitsi – uchastnitsi v natsionalno-osvoboditelnite borbi na nashia narod. – V: *Tsarkovnoistoricheski i arhiven institut. Izvestia*. Sofia, 1978, 1, 159 – 423.]
- Кондарев 1946:** Никола Кондарев. Васил Левски от д-р Христо Гандев. – В: *Съвременник*, 1946, 13, 778 – 782. [Nikola Kondarev. *Vasil Levski ot d-r Hristo Gandev*. – V: *Savremennik*, 1946, 13, 778 – 782.]
- Кондарев 1948:** Никола Кондарев. „Отговорът“ на Христо Гандев. – В: *Исторически преглед*, 1947 – 1948, 3, 379 – 387. [Nikola Kondarev. „Otgovorot“ na Hristo

Gandev. – V: *Istoricheski pregled*, 1947 – 1948, 3, 379 – 387.]

Малев 1997: Людмил Малев. По въпроса за отказването на йеродякон Игнатий. – Васил Левски от монашеството и напускането на духовния му сан. – В: *Духовна култура*, 1997, 5, 20 – 25. [Ludmil Malev. Po voprosa za otkazvaneto na yerodyakon Ignatii – Vasil Levski ot monashestvoto i napuskaneto na duhovnia mu san. – V: *Duhovna kultura*, 1997, 5, 20 – 25.]

Маринов 1898: Димитър Маринов. Йеродякон Игнатий или Васил Левски безбожник ли е бил? – В: *Религиозни разкази*, 1898, 1/2, 52 – 71. [Dimitar Marinov. Yerodyakon Ignatii ili Vasil Levski bezbozhnik li e bil? – V: *Religiozni razkazi*, 1898, 1\2, 52 – 71.]

Милза 2007: Пиер Милза. *История на Италия*. Рива, 2007. [Pier Milza. *Istoria na Italia*. Riva, 2007.]

Мирчева 2006: Кети Мирчева. Българският „прочит“ на Мацини в края на 60 – 70-те години на XIX век. – В: *Българи и италианци през вековете в борби за независимост и държавност*. София 2006, 262 – 273. [Keti Mircheva. Balgarskiyat „prochit“ na Macini v kraia na 60 – 70-te godini na XIX vek. – V: *Balgari i italiantsi prez vekovete v borbi za nezavisimost i darzhavnost*. Sofia, 2006, 262 – 273.]

Михайлов 2001: Михаил Михайлов. *Йеродякон Игнатий Васил Левски*. Сливен: Жажда, 2001. [Mihail Mihailov. *Yerodyakon Ignatii Vasil Levski*. Sliven: Zhazhda, 2001.]

Нихотирис 2008: Константинос Нихотирис. Атонското новомъченичество и дякон Игнатий – Васил Левски. – В: *Българско възраждане. Идеи. Личности. Събития*. 2008, 10, 211 – 217. [Konstantinos Nihotiris. Atonskoto novomachenichestvo i dyakon Ignatii – Vasil Levski. – V:

Bulgarsko vuzrazhdane. Idei. Lichnosti. Sabitia. 2008, 10, 211 – 217.]

Нурижан 1942: Жорж Нурижан. *Джузене Мацини и неговото дело*. София: Доверие, 1942. [Zhorzh Nurizhan. *Dzhuzepe Matsini i negovoto delo*. Sofia: Doverie, 1942.]

Панчовски 1977: Иван Панчовски. Апостолът на свободата – Дякон Васил Левски. – В: *Априлското въстание и Българската православна църква*. София, 1977, 75 – 104. [Ivan Panchovski. Apostolat na svobodata – Dyakon Vasil Levski. – V: *Aprilskoto vastanie i Balgarskata pravoslavna tsarkva*. Sofia, 1977, 75 – 104.]

Петев 1991: Иван Петев. Малко известен момент от живота на йеродякон Игнатий – Васил Левски. – *Църковен вестник*, 1991, 23, 4 – 6. [Ivan Petev. Malko izvesten moment ot zhivota na yerodyakon Ignatii – Vasil Levski. – *Tsarkoven vestnik*, 1991, 23, 4 – 6.]

Петев 1992: Иван Петев. Религиозността на йеродякон Игнатий (Васил Левски). – В: *Троянският манастир в националноосвободителното движение*. София, 1992, 44 – 55. [Ivan Petev. Religioznostta na yerodyakon Ignatii (Vasil Levski). – V: *Troyanskiyat manastir v natsionalnoosvoboditelnoto dvizhenie*. Sofia, 1992, 44 – 55.]

Попов 1983: Константин Попов. *Езикът на Петко Славейков. Лексика и фразеология*. София: Народна просвета, 1983. [Konstantin Popov. *Ezikat na Petko Slaveykov. Leksika i frazeologia*. Sofia: Narodna prosveta, 1983.]

Попова 1962: Венче Попова. Стилистично използване на обществено-политическата лексика в публицистиката на Л. Каравелов. – В: *Език и стил на българските писатели*. София, 1962, 403 – 427. [Venche Popova. Stilistichno izpolzvanе na obshestveno-politicheskata leksika v

- publitsistikata na L. Karavelov. – V: *Ezik i stil na balgarskite pisатели*. Sofia, 1962, 403 – 427.]
- Попова 1967:** Венче Попова. Обществено-политическата лексика и фразеология в публицистиката на Любен Каравелов. – В: *Годишник на Софийския университет. Факултет по славянски филологии*. 1967, 2, 256 – 340. [Venche Popova. Obshestveno-politicheskata leksika i frazeologia v publitsistikata na Lyuben Karavelov. – V: *Godishnik na Sofiyskia universitet. Fakultet po slavyanski filologii*. 1967, 2, 256 – 340.]
- Радев 2018:** Тодор Радев. Национализмът на Васил Левски. – В: *Васил Левски. Из кривините на литературната иконография*. София: Аз-Буки, 2018, 87 – 104. [Todor Radev. Natsionalizmat na Vasil Levski. – V: *Vasil Levski. Iz krivinite na literaturnata ikonografia*. Sofia: Az-Buki, 2018, 87 – 104.]
- Симеонова 2002а:** Маргарита Симеонова. *Езикът на Васил Левски*. София: Труд, 2002. [Margarita Simeonova. *Ezikat na Vasil Levski*. Sofia: Trud, 2002.]
- Симеонова 2002б:** Маргарита Симеонова. Библейската фразеология в езика на Васил Левски. – В: *Найден Геров в историята на българската наука и култура*. София, 2002, 266 – 273. [Margarita Simeonova. Bibleyskata frazeologia v ezika na Vasil Levski. – V: *Nayden Gerov v istoriyata na balgarskata nauka i kultura*. Sofia, 2002, 266 – 273.]
- Станимиров 1923:** Станимир Станимиров. Васил Левски бил ли е дякон? – В: *Развигор*, 1923, 105, 2. [Stanimir Stanimirov. Vasil Levski bil li e dyakon? – V: *Razvigor*, 1923, 105, 2.]
- Стоянов, Чаушева 2011:** Иван Стоянов, Дора Чаушева. *Европейските измерения на Васил Левски*. София, 2011. [Ivan Stoyanov, Dora Chausheva. *Evropeyskite izmerenia na Vasil Levski*. Sofia, 2011.]
- Стоянов 2012:** Иван Стоянов. *Нови штрихи върху идейните възгледи и дейността на Васил Левски*. Велико Търново: „Св. св. Кирил и Методий“, 2012. [Ivan Stoyanov. *Novi shtrihi varhu ideynite vazgledi i deynostta na Vasil Levski*. Veliko Tarnovo: „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, 2012.]
- Стоянов 2008:** Младен Стоянов. *Масонството, българската революция и Левски*. София: Пандора прим, 2008. [Mladen Stoyanov. *Masonstvoto, balgarskata revolyutsia i Levski*. Sofia: Pandora prim, 2008.]
- Тахов 1992:** Георги Тахов. Едно премълчано писмо на Апостола (Левски е почитал Бога). – В: *Троянският манастир в националноосвободителното движение*. София, 1992, 56 – 59. [Georgi Tahov. Edno premulchano pismo na Apostola (Levski e pochital Boga). – V: *Troyanskiyat manastir v natsionalnoosvoboditelnoto dvizhenie*. Sofia, 1992, 56 – 59.]
- Темелски 2006:** Христо Темелски. Към въпроса за замонашването на Апостола на свободата Васил Левски и защо приел духовното име Игнатий. – *Духовна култура*, 2006, 5 – 12, 85 – 95. [Hristo Temelski. Kam vaprosa za zamonashvaneto na Apostola na svobodata Vasil Levski i zasho priel duhovното име Ignatii. – *Duhovna kultura*, 2006, 5 – 12, 85 – 95.]
- Тумангелов 1956:** Георги Тумангелов. Религиозността на Васил Левски. – *Духовна култура*, 1956, 2, 21 – 24. [Georgi Tumangelov. Religioznostta na Vasil Levski. – *Duhovna kultura*, 1956, 2, 21 – 24.]
- Христов 1973:** Христо Христов. Васил Левски – Апостол на свободата. – *Духовна култура*, 1973, 2, 17 – 24. [Hristo Hristov.

Vasil Levski – Apostol na svobodata. – *Duhovna kultura*, 1973, 2, 17 – 24.]

Шелудко 1948: Дмитро Шелудко. Касабов, Мацини и Левски – *Исторически преглед*, 1947 – 1948, 4, 457 – 492. [Dmitro Sheludko. Kasabov, Matsini i Levski. – *Istoricheski pregled*, 1947 – 1948, 4, 457 – 492.]

Списък на съкращенията (Abbreviations):

АР I: *Архив на Г. С. Раковски*, Том I. София: БАН, 1952.

ВЛД II: *Васил Левски. Документи*, Том II. София: общобългарски комитет „Васил Левски“, 2009.

ВЛДН: *Васил Левски. Документално наследство*. София: „Наука и изкуство“, 1973.

ВЛНСТС: *Васил Левски и неговите сподвижници пред турския съд*. София, 1952.

ДТС ВЛ: Димитър Страшимиров. *Васил Левски. Живот, дела, извори*. Том I. София: Народен комитет „Васил Левски“, 1929.

ЛБВЛ: *Личният бележник (джобното тегтерче) на Васил Левски*. София: Народна библиотека „Кирил и Методий“, 1987.

Денис Иванов,
уредник в Исторически музей – гр. Чирпан,
e-mail: denislavv1@abv.bg

Списание
ПЛОВДИВСКИ ИСТОРИЧЕСКИ ФОРУМ
2018 / Supplementum 2

Предпечатна подготовка: Цветелина Сотирова
Печат и подвързия: УИ „Паисий Хилендарски“

ISSN 2535-0935 (Print), ISSN 2535-0951 (Online)